

Gosztonyi János

Jubileum hiányában

KÁLMÁN GYÖRGYRŐL

Én nemsokára bevégzem, gyöngyharmat utánam. És micsoda jó napjuk lesz (tán több is) „áldozataimnak”, akiknek méreteit, készségét, művészi s néhol emberi értékét kikezdttem. És nem lesz olyan halotti beszéd, sem írás, amely elismerné: ha nem is volt két könyvemnek érdeme több, de próbálták legalább az igazat mondani néhány kor- és nem kortársról.¹ Megpróbálták igenis, itt, ahol ez nem szokás, ahol alku tárgy csupán, valamint egy elfogadható illemkódex olcsó, üres szólama. Frázisparádé a csalóka béke érdekében, hogy senki ne tudja meg magáról, hogy akad, aki nem szokványosan látja őt. Kísérlet történik arra, hogy legalább néhány kendőzetlen szót halljon valakitől, aki (elfogult, szűk látkörű, gonosz dög) gyakran mégis a felismerés síkjára téved. Némi-lyik portréja elfogadhatatlan, mégis igaz. Ki akarta ezt hallani? Ki követelte két, nem túl vastag kötet írás nyomán, hogy rajta, gyerünk, halljuk tovább?! Szabadítsuk meg iksz és ipszilon alakját a rárakódott hazug jellemzésektől, bókoktól, hízelgő jelzőktől. Gyakoroljuk kicsit azt a szokatlan tevékenységet, amely nem gyakori vendég mifelénk, szakmánkban meg éppen nem, amelynek összefoglaló póriás neve: szókimondás.

Torkom szakadtából próbáltam, és sikerült is néhány igazi és sanda mosolyt, őszinte és sunyi igenlést begyűjtenem, és akadt nem egy örvendetes egyetértő azonosulás. Akadt olvasóm, aki hitt nekem, és némi-lyeg csodálkozva helybenhagyta, amit írtam, mondván: „Hogy úgy van!” vagy „Lehetséges!”. Ám az igazi vagy legalább igaznak szánt szavakat itt bebetonozzák, mint szarkofágba a pusztult, de még mindig veszélyes reaktorokat. És akik velem tartottak abban a kísérletben, amely az IGAZ mondásával próbálkozott, mellettem elhaladva némán, helyeslőn szorították meg a kezem. Mi többet is tehettek volna egy beteg ország torzszülött előítéletei és elmaradhatatlan törlesztései között?

Sokba került e királyi élvezet. Alaposan megadtam az árát, csöppet sem lepett meg, hogy a sértettek valamilyen formában benyújtják a számlát. (Mifelénk az is sértett, aki nem találja kellően melegnek a róla nyilvánított dicséretet.) Köszönet, hála a nagyszerű

Márton Lászlónak, aki a dolgot (vállalkozást) sugallta. Még igaza lehet. Azzal áltatom magam, hogy a betonkriptákat szétporlasztja valamilyen aktualitás vagy akár csupán az idő, és közepes regényeknél bizonyosabban túlélnek egyes technikával tompított düheim. Sikerültebb portréimban (akár a piktúrában) tettszést találnak azok is, akik az írás modelljeit nem is ismerték. Hogy az ilyen maradandó értékű nyom mit ér? Nem áltatom magam, de az ember nem csillapíthatja bizonyos, mégoly gyarló vágyait.

„Titokzatos szenvedély”

A művész nem feltétlenül, de a színész bizonyosan kétszeres halált hal. A szokott, elkerülhetetlent, s ezt a gyors feledés követi (mivel e második halál még gyors is). KÁLMÁN GYÖRGY barátom, egy egész korszak intellektuális közönségének (persze nem kizárólag annak) kedvence, beszédtema, titokzatos személy, megfejtésre ingerlő rejtvény... jóformán semmi idő után a teljes feledésé. Nem tudok rá emlékeztetni, hivatkozni, varázslatos mesterségbeli tudását elemezve továbbadni. Hát ezért harcolt, eszelt ki olykor zseniálisnak tűnő húzásokat, hogy értelmetlenül bámuljon rám valahány színi pályára készülő vagy akár csak színházimádó, ha szóba hozom? A nagyközönség pedig? Próbálkozni sem merek. Habár Gábor Miklós sem járna sokkal jobban; talán Sinkovits Imre és Latinovits az, akiről meddő magyarázkodás helyett párbeszédet folytathatok – igen, igen, akad, kivel kurta időkre föleleveníthetem személyüket.

Ennyi a színházi dicsőség. Gyorsan múló. Megőrizhetetlen. A pillanaté.

Elmondhatatlanul becsvágyó volt. Jelentős erőfeszítéseket tett, hogy ezt eltitkolja. Vagy ha már a helyzet nem engedte, legalább elmismásolja. Úgy hittem: engedni kell, ebben a témakörben legalábbis, a barátság kedvéért. Nem vitakoztam, cáfoltam (vagy ha igen, csak úgy a peremén). Ilyenkor mindig indulatba jött, és nagy hévvel érvelt, míg csak úgy nem tettem, mintha beadnám a derekam. Ez is egy alakítása volt, tartós, folytatólagos, karcos, karcos. Az előbbre jutásnak, a ranglétra magasabb fokára hágásnak alaptörvénye (szerinte), és azt kell mondanom: életében működött is.

¹ Gosztonyi János: *Láttalak, elmeséltelek.* (Argumentum, 2005); *És téged is láttalak és téged is elmeséllek.* 2007.

Tudott haladni, amihez persze elsősorban képességei segítettek, de hittel hiszem, és ő ezt tudta: a képesség önmagában szép is, jó is, de nem minden. A portékát, ami te magad vagy, menedzselni kell. (Ismertük már akkor ezt a szót? Lehet, hogy csak nem használtuk, mindegy, szükség volt rá.) Aki pedig nem értett hozzá, az megfizetett érte. Ő zseniális volt abban is, ahogyan menedzselte magát.

Szerettem, csodáltam, mindig mindenféle ajtón előreengedtem, neki ez tőlem járt. Mindig a második voltam, beértem vele, nem lázadoztam, hiszen ez volt a reális helyzet. Ő pedig megkönnyítette számomra azt, hogy a nyomában járok, anélkül, hogy csicskásának tűnnék, soha megalázó, bántó mozzanatot barátságunk tíznél több esztendejében történni nem hagyott. Volt rá gondja: amennyire lehetséges, sűrű együttmutatkozásaink során, sok tapintattal, valami egyenlőségfélért teremtett.

Álpanaszait, mondva csinált problémáit ellenkezés nélkül hallgattam végig. Neki ez úgyszólván hobbi volt (egyfajta – nem öncsalás, hisz maga sem hitte, amiket összehordott), de szerette ezt az állapotot, amikor (mindig önmagáról) képtelenségeket állít. Félreértettséget, fájdalmat, megbántódást nem színlelt: *é l t*, magas fokon alakította és tódította őket. Köznapi kudarokat képzelt, és fájlalta őket.

Őszintébben taglaltuk egymás között a környező világ jelenségeit, kortársaink jellemét, viselkedését. Azon a téren élveztük egymás értelmét, jó megfigyelőképességét. Ízlésünk különbözött az emberek megítélésében. Ő sokkal több társunk jellemében talált kedvelni-, értékelni-, megbocsátanivalót. Jó néhány olyan alakkal foglalkozott, akikkel én hűvös vagy semmilyen viszonyban nem álltam. Ha ezt a magatartását piszkáltam, rám hagyta, igazat adott nekem, de folytatta a minél szélesebb körben való (barátkozásnak nem nevezném) szíves kapcsolatteremtést. Úgy gondolta: a népszerűségnek nem csak a közönség körében van fontossága. Kivívta-ravaszkodta, és én máig sem tudom: valóban szüksége volt-e arra a teherre, amibe ez a kulisszák mögötti fáradozása került.

Most pedig, ahelyett, hogy hivalkodnék vele, mint nagy emberek barátságával szokás, megpróbálom elmondani, miként vesztettem el Kálmán György barátságát. Persze, persze, a barátság minden lehetséges elemét, keletkezését, elmúlását, közbeeső fordulatait ragyogóan leírták már, ezekről hosszan elmélkedni nem fogok. Mindössze felületesen hadd emlékeztessenek arra, hogy a szerelemhez hasonlóan keletkezik, kibomlik, megfakul, elmúlik. Az évek múlásával megfogynak bennünk a „barátságható anyag” (Anatole France). Egyébként akad benne örömteli felismerés, csalódás, minden hasonlóképpen – vagy mondjam: ugyanúgy?

György barátom sztár volt, hívták, keresték, sokat szerepelt. Nem volt anyagiás, nem sokat gondolt a pénzzel. Mindenki sejthette, hogy dúskál a lében, amit akkoriban inkább „dohányos” nevezünk. György ritkán (vagy inkább sohasem) tagadta meg a segítséget, a baráti kölcsönt. Nem barátoktól sem. Elég volt pár kérlelő szó, tekintet, már nyúlt is a zsebe felé. Olykor zavartan észlelte: nincs is pénze, holott kéne lennie. Ámde abban a szakaszban már a pesti pumpolók színe-java tudta, mihez fogjon, ha megszorul.

Éjjel-nappal pumpolták (ez a kifejezés nem halt ki). Igen, éjjel is, minthogy szívesen jártuk együtt az éjszakát, és mindenütt szenzációt keltett, ha megjelent. (Pompásan tudott megjelenni, váratlanul, szerényen és mégis a keltett hatás tudatában.) Minden számlát ő állt. Fizetni senkit soha nem hagyott. Engem sem. Soha. Ungvári László, a Nemzeti vezető színésze egyszer ki is fakadt fülem hallatára: „Mit fizet ez nekem, helyettem, amikor én azt utálom?” Valóban. Miért tette? Nagyrészt azért, hogy szeressék. Az emberek a szeretet nem túl mély válfajával fogadják, ha valaki megkíméli pénztárcájukat. Nem ez volt egyetlen jele a szomjúságnak, amellyel szeretetre pályázott, ha kevésre, hát kevésre, de a sok kicsi... ismerik a mondást. Kedvében járt olyan embereknek is, akikről tudta, hogy nem szeretik, mi több, akiket ő sem szeretett. Az ilyen kapcsolatok megoldásával sok időt töltött, és csekély eredményt ért el.

Ott volt az a hülye férfijáték (soha nő még nem játszotta, esküdnék), hogy a mutató és középső ujjat összeszorítva (felváltva) a lehető legnagyobbat üssük az ellenfél odatartott, hasonlóképpen összeszorított két ujjára. Volt a színháznak egy taplószívű mázsás színpadmestere. Nos, a barátom, hogy kedvében járjon, odaállt vele ezt a marhaságot játszani. Imre, így hívták, otromba ujjá párjával hatalmasakat sújtott barátom finom ujjaira, aki fölszisszent a csapásoktól és az azokat kísérő röhögéstől. Abba hagyhatta volna, ehelyett folytatta a játékot, a szenvedést. Abban a hitben tette, hogy a tuskó embernek fel kell ismernie a dolog egyenlőtlen voltát, önmagától kell rájönnie, hogy ő kíméletre szorul. Vagyis föl akarta ébreszteni a játszótársában szunnyadó – mit „szunnyadó”; mélyen alvó – picurka emberséget. Mindhiába. A játék végére, a megoldás részleteire már nem emlékszem, de arra igen: György valami kényszeres humorba oldotta kudarcát, és távozott, hogy dagadt kezét borogassa. Hasonló kudarcot gyakran vallott, minthogy sűrűn fáradt a „jóra ébresztés” szándékával, valóságos szenvedélye volt, nem tudott leszokni róla. A két dagadt ujjnál többet sem sajnált áldozni érte.

„Maga megöl engem”

Művész. Művészi hajlam a család környékén? Se híre, se pora. Világ csodája, ahogyan az ilyesmi valahol előzmények, vonzások nélkül tanyát ver! Viszonylag későn kezd, rejtőzködve, nagy nehezen – miközben rögtön tudja, hogy tudja, és hogy mennyire, az a környezetnek meglepetés, ámulat, neki nem, ő, ismétlem, tisztában van, volt vele. Honnan? Nem szerepelt soha, nem mutogatta magát rokonoknak, de még a tükörnek sem. Belül hordta, és akkor is csak azért mutatta meg, mivel a körülmények kényszerítették rá. „Hát itt van, nesztek, ha olyan türelmetlenek és kíváncsiak vagytok!” Elsőpró volt, ahogyan a vékonydongájú legényke elefánttá változott, akinek élelmet dobnak (kellékhasználat nuku), és elefántként rádöbben, hogy becsapták: nem élelem az, hanem egy olajos rongy (a vezető tanár változtatta azzá, és maga is elcsodálkozott a teljesítményen). Akarta, nem akarta (de én azt hiszem inkább, hogy akarta), antrénak ez kitűnően megfelelt, ránk, bizonytalan növendék-társ-

A tojásban (1957) Olthya Magdával

ira alaposan ráíjesztett. Tekintélyre tett szert, és noha visszabújt szerepelni nem kívánó magányába (egy színioskolán!), most már legtöbbször tudtuk, hogy előtünk jár. Továbbra is mindene fájt, veséje leszakadni készült, ropogott a térde, fogával gyúlt meg a baja, képe még egy vedlett sálat is szoríthatott, csak hogy mutatkoznia ne kelljen, de már elkésett. Akinek volt szeme hozzá, és olyan fürkészőn figyelt, mint mi azokban az ismételt kezdetekben, abban a pár percben látta, hogy ez a morcos, titkolózó „nagybeteg” fiú utolérhetetlen.

E sok – csak sértődés árán cáfolható, mivel hiteles – komédia tette, hogy utóbb (amikor már régen nem voltunk jó barátok, illetve csupán nyomaiban voltunk azok – igen, akár a fontos szerelmeknek, a hasonló barátságoknak is marad valami nyoma –, bennem mindig élt valamiféle remény, hogy vétkem elévül, és barátságunk megújulhat) nem akartam elhinni, hogy komolyan beteg. „Nincs levegőm! – panaszkolta zihálva a kis színház művészkiáratánál az udvaron. – Akárcsak a színház főszereplő direktorának, ha a két dolgot összekeverhetem.”

Kezelő orvosnője valamilyen hibát követett el injekciónál (légmell?), és bocsánatáért rimázkodott. Hallgatta, hallgatta, majd mikor a csend beállt, mindig megcsodált egyszerűségével így vigasztalta a kétségbeesett doktornőt: „Semmiség. Maga megölt engem.”

Laikus módon hallottam valamit harangozni arról, hogy szívnagyobbodása vagy mi je van. A bori munkaszolgálatosok táborában a nehéz munkától, túlerőltetéstől, ha jól mondok. 1925-ös születésű lévén, ott volt

munkaszolgálatos, a bori bányában, távol, Szerbiában. Felszabadulásuk után Bukarestben töltöttek néhány szabadságtól mámoros hónapot, onnan került haza, iratkozott be egyenesen a Színiakadémiára, amely akkor még a büszke „királyi” jelzőt viselte. A színiiskolai lét első pillanattól kezdve magán hordta a kommunizmus aggasztó jegyeit. Akár egy közeli szélvész ígérő alkonyon az ég alja, gyorsan vörösödött minden. Nem bocsátkoznék átfogó leírásába annak, ami és ahogyan történt. Lényegében mindenütt ugyanúgy. Sokan leírták, és biztosan akad ez írások között jó is. A magunk pokla azonban annyi személyes jeggyel rendelkezett – minden ugyanaz, és mégis: a részletek különböztek, ha a bugyrok nem is. Mindenki iparkodott életben maradni, ami annyit jelentett, hogy az áhított célt, a Pályát mindenképpen, bármi áron el akarta érni. Bujkálni kellett, alakoskodni, közben örködni azon, hogy ép eszünk el ne hagyjon, és némi értelmet, becsületet megőrizzünk, huzamosabban is tudjunk tükörbe nézni. Azt, hogy néha a pusztá hallgatástól be ne mocskolódjunk, nem kerülhettük el. Mikor pedig a tisztesség azt kívánta volna, hogy legalább megnyikkanjunk. Ehelyett lapultunk, mint fűben a nyulak, és fellélegeztünk, ha nem mi kerülünk terítékre. A magam kieszelt és végigvitt modus vivendiéről nem kívánok most részletesebben beszélni. Hasznomra voltak a lágerben elsajátított, kitanult túlélési technikák. Most azonban Kálmán Györgyről szól az írás, aki szintén választott magának harcmodort. Pontatlan voltam. Harchoz nem sok köze volt e kieszelt, képlékeny magatartásnak. A pártélet az iskola mindennapjait uraló vonulat volt. Minden percét meg kellett oldani. György a szerbiai rézbánya csöbréből ebbe a vederbe került. Nem ellenkezett. Nem is morgott. Nem hallgatott dacosan. Egyébként is: a póre ellenkezésért hamar megbűnhődött az ellenkező. Vitázni is káros és hasztalan volt. Gyuri zavaros, többértelmű semmiségeket beszélt, a szünetek tízperceiben majomkodott, marhult, a bohóc szerepét adta. Amikor, például, valami undok társadalmi munkát akartak ránk löcsölni, mondjuk, négy nap múlva, szerdán, ő felordított: „Nem!” És csend lett, és mindenki bámulta a lázadót, aki, úgy látszott, lemond a pályáról, megunt az Intézményt, és szárnyak nélkül repülni óhajt onnan. Ámde György a beállt pauzát a végsőkig feszítve nem várta be, amíg ellenállásáért szétlapitják, hanem, halkabban, ismételte: „Nem! Nem szerdán. Csináljuk már hétfőn!”

Scapin furfangjai

Még azután is gyakran elővette ezt a receptet, adta a túlbuzgót, akiben csak úgy pözsög a forradalmi hevület. Sok volt, olykor nevelésesen sok, de rajtakapni nem lehetett. Hittek neki meg nem is, de volt valami ebben a gyakran ismételt gyatra trükkben, ami megvédte. „Hátha csakugyan így érzi? Őszintének hat! [Naná! Hasonló képességű színészpalántától!] Családi háttere kispolgári, de nem tagadja, és bizonyos vonásait szó nélkül hagyja bíráltni, sőt, még tódítja is. És szakmailag jó, sőt, nagyon jó, ez már eldőlt, a szocializmusnak hasznára lesz, ha félbolond is, vagy éppen mert félbolond, hagyjuk békén!”

Így jutottunk a négy akadémiai, utóbb főiskolai névre változott évek végére, amikor már a közönség elé kellett állni, jelmezes darabokat, jelentős szerepeket játszani. Szóval eljött a vizsgák ideje. Antigoné? Porcikája sem kívánta a részvételt, kimaradt. Priestley *Veszélyes fordulója*? Kedvére való szerep abban sem akadt. Hadd vizsgálzzanak a többiek, sok sikert! Neki nagyobb hozamra, valamilyen átütő sikerre fáj a foga. A vizsgalehetőségek utolsójában Scapin címszerepére, találgtattuk. És természetesen meg is kapta, neki az a címszerep már járt. Keserű képpel látott munkához, kedvetlen volt, el-eltünedezett, betegeskedett. Nem értették. Scapin! Parádés szerep, kizárt, hogy valaki, akinek még való is ez a mozgékony, csupa ideg, aktív figura, kevesellje az ebben való megmutatkozást. Márpedig kevesellte. Nem Scapint kívánta alakítani, hanem másik szerepet. Scapinnek a szó szoros értelmében bele kell szakadnia, hogy megvalósuljon, és kicsiholja azt a fajta sikert, amelyre barátunk pályázott. A fél iskola beszélt lelkére, könyörgött, hogy igenis nagy lehetőségei vannak, ha nekiveselkedik. Címszerep! Bólogatott, és csak az alkalmat leste, hogy a parádés főszereptől megszabaduljon. Tett is érte. Nyavalygott, elkóborolt, végelgyengülés fenyegette. Úgynevezett „ziccerre” fáj a foga. Azt nézte ki magának, az egyik apa szerepét. Géronte -ot, aki a darab második felében jut fontos jelenésekhez,

Molnár Tibor, vizsgázó osztálytársa küszködött mellékszerepével, sértődötten végezte dolgát. Szentül hitte, hogy neki Scapin lenne való, ehelyett molière-i apát kell játszania. Barátunk a próbaidő derekán (ha sakkjátszmában lettünk volna, azt mondanám: a középjáték derekán) kiravaszkodta, hogy címszerepét arra a kisebbre cserélje, amelyet társa rühellt. Furfangjai sorát nehéz lenne követni, habár rátermett személynek nem tanulság nélkül valók. Betegség, idegi fáradtság, a fog, az a mindig rakoncátlan fog, szöveg nem tudása stb. Elég az hozzá, hogy a

cseré másnapján már a boldog Molnár Tibor viharzott Scapinként a színen, csinálta ügyesen a mókát, szőtte a hálót, lubickolt, mint hal a vízben. Kálmán pedig szokása szerint lassan, lapjait mindig a végső-kig eltakarva Géronte szövegét mormolta (amelyet természetesen rég betéve tudott, minthogy erre készült, semmi másra). Mit eresszem hosszú lére? A Gellért Endre rendezte vizsga sikeres volt, a derék Molnár Tibor jó kis lendületet vitt a játékba, iparkodása tapsot érdemelt. Mindenki derekasan helytállt. Kálmán György azonban kiugró sikert aratott. Még zajlott az előadás, már az övé volt nevetés, ováció, a teljes győzelem. Az „alig várjuk, hogy ismét ő következzen” állapot. „Kiugrás” – ezt így nevezi

A Glembay Ltd.-ben (1958) Major Tamással

Az Emlékezz haraggal című előadásban (1960) Soós Edittel

a szakma. Parádés kiugrás. Szilvafakorában észrevette, hol terem, miből csíholható átütő siker! (És ez utóbb is mindig így történt. Ilyesmiben tévedhetetlen volt.) Mi többiek meg mehettünk Kukutyinba zabot hegyezni.

A Nemzeti Színház játékos direktora, Major Tamás, aki voltaképpen a teljes színházi terület gazdája volt, négy végzöst szerződtetett az osztályból tanárunk javaslatára ösztöndíjasnak (havi ötszáz forintokért). Mindegy. A Nemzeti Színházat a fiatalok temetőjének nevezték, és sejtettük, hogy nem alaptalanul. Mégis biztonságot ígért, fejlődést, szerencsés esetben álmok beteljesülését. Négyünk között volt Kálmán is, boldog lebegésünkön csak somolygott.

MTI - Keleti Éva

A Hosszú út az éjszakában című drámában (1963) Bessenyei Ferencsel

Kényszernek, valóságos rabságnak érezte azt az évet, amelynek végén, nagy megrökönyödésünkre, fel is mondott. Fel, fel bizony. És Pécsre szerződött, Szendrő József életes színházához, ahol percekig sem kellett a ranglétra alsó fokán vesztegelnie, toporogva várnia, hogy munkához jusson.

Mégsem az ő távozása, nem a földrajzi távolság szakított el bennünket egymástól. Hisz nem sok idő múltán mint sikeres színész tért vissza a Nemzetibe, ahol én fuldokoltam. Ő immár főszereplőként, azaz szakmai körökben ismertén és elismerten érkezett. Major direktor nem egy pécsi szerepében megnézte. Egyébként is kedvelte mindig kordában tartott pimaszságát, képességeit. Különbösen is, az a fajta vezető volt, aki gyűlöli vagy imádja munkatársait. (Én a harmadik csoportba tartoztam, aki nem számíthatott részéről jelentős indulatokra.)

Gyurit imádta, nagyra tartotta, és ez nem változott az évek során. Egyébként hasonló indulatai igen változékonyak voltak, ok és magyarázat nélkül is, áttekinthetetlenül. Igaz, hogy György barátom, aki vélt vagy valódi szakmai sérelmet többnyire árulással büntetett (különbösen is finoman csiklandozta

olykor egy késhegynyi, többnyire ártalmatlan árulás, ha alkalma nyílt rá), hozzá mindig hú maradt, amíg érdemes volt. Egyébként a Nemzetit vezető triumvirátus leggyengébbjéhez, Marton Endréhez húzott, minthogy nála volt rendre főszereplő. Jelentős sikereit az ő általa jegyzett darabokban érte el. Kezdetből a „valamit valamiért” iskola jeles rendű diákja volt. No és? Bűn ez? Nem. Legfeljebb néha.

A bécsi út bűne

Nem szándékoztam a főcsapáson haladni, ti. barátságunk fájdalmas elvesztésének történetén, ezt a jövőre nézve sem ígérem, de most itt az ideje a beharangozott témára térni.

'56 tavaszán a keserves Rend szigora oldódni látszott. A szakma (boldog, boldogtalan) bécsi hajóutat szervezhetett magának. Hosszú, évszázadnak tűnő idő után rés nyílt a vasfüggönyön, és azon át egy zsúfolt gőzhajó Bécsnek indult. Míg a hajókürt meg nem szólalt, és a hajótest el nem szakadt a parttól, alig hittük, hogy ez az út létrejön. De létrejött. Szabad földre léphetünk! Ismeretlen és váratlan érzések törtek ránk, rohangáltak bennünk. Látni fogjuk, sőt, járni azt a világot, amelyről tündérmesék keringtek (hivatalosan haláltáncát járta). Mindenki készült a maga módján, mint kiéhezett egy tartalmas étkezésre. Rejtegetett pénzeket dugdostunk, vásárolni készültünk, bámulni és vásárolni, a fogyatékos honi kereslet után a bőségből meríteni.

Schäffer bácsi, aki addig a napig a pesti színésznépet nejlonműtűrökkel és nálunk beszerezhetetlen apróságokkal látta el esténként színházról színházra vándorolva, csak nézte, nézte szomorúan a kikötői nyüzsgést, olvasta, mi játszódik a lelkekben, hogy az ő nejlonholmija bizony a nyakán marad, és állítólag valaki hallotta, amint azt mormolja maga elé: „Ez az én halálhajóm.”

Luciferként (1964) Váradi Hédivel és Sinkovits Imrével

Kellész Ella felvétele

Említettem már? Azt hiszem, még nem. Én az idő tájt Gyuri bankára voltam. Igen. Egyszemélyes hitelintézet. Gyuri megsokallta, hogy a kölcsönkérők fosztogatják, és miután ő nemet mondani nem tud, nem szeret, rám osztotta a kőszívű bankár szerepét, nálam tartotta pénzét (amivel pár ellenséget is szerzett nekem). Kora reggel kezdtek nálam jelentkezni a kölcsönkérők, leggyakrabban Gyuri családos nővére, meg akikkel a napokban találkozott, és volt képe hozzám utasítani őket, abban a hitben, hogy majd én utasítom el őket. Meg is tettem. Mindenkitől megtagadtam a kölcsönzést, nem tettem kivételt. Még véget sem ért az első kora reggeli roham (legalább négy-öt hívás), már érkezett Gyuri telefonja, hogy ne legyek kőszívű, ennek, annak meg amannak igenis adjak pénzt. (Megdumálták, megrágták, gonosz személyemre uszították őt, és engednem kellett.) Így rajtam keresztül költötte vagyonszáját. Mondtam én neki, hogy nem lesz ez jó, a jóisten minden pénzét elszedik így tőlem, ha egyetlen „nem”-et sem hagy érvényben. De nem hagyott. Bolondul jószívű volt. Mindennél fontosabb volt neki, hogy szeressék.

Bankárságomnak semmi értelme – mondtam neki –, hiszen hülyét csinálsz belőlem. Egy órán belül mindkinek engednem kell (és micsoda alakoknak), nem sokáig viselem ezt az állapotot. Ha te hagyod magadat kifosztani, lelked rajta, de még egy ilyen eset, és nem bankárkodom neked tovább.

Így huzakodtunk akkortájt is, és jókat röhögtünk közben, mikor a bécsi hajóút szóba került: „Mennyit akarsz, mennyit hozzak neked az útra?” Még az ujjával is mutatta: „Két és felet.”

A forintot jól váltják Bécsben, járta a hír (nem volt igaz, pocsekul váltották), és én kétszázötven forintnak véltem a „két és felet”. A zsebpénzzel együtt – már nem emlékszem, mennyit kaptunk – elég lehet, hiszen barátom nem „vásárlós”. Tévedtem. Ő se látott rendes holmit hosszú évek óta. Két és fél ezer átváltani való forintot gondolt, de ez csak akkor derült ki, amikor már a Parlament előtt húzott északnak a hajó. Hibát követtem el, nem azt a bizonyos súlyosabb hibát, azt csak később, de az már ott volt érzékelhető távolságban. Én jól felszereltem magam, mindenféle első osztályú osztrák bélyeget vittem eladásra, több ezer schillingre tettem szert, tudtam, és tudta ő is.

Szabadult rabok érezhetik azt, amit mi éreztünk a hajóról kilépve, közös kabinunkat az éjszakai nyugalom idejéig hátrahagyva.

A szerzés vágya rövid időre háttérbe szorult, a légkör önmagában elbűvölt. Akkor kezdtük (mindannyian) azt hinni, hogy létezik egy olyan igazi élet, amelyben nem lesunyt fejjel, félelmeit nehezen palástolva jön-megy az ember... Ezek itt mosolyogtak! Csevegtek. Ültek a mindenféle kávéházak, bisztrók előtt, és jó kávékat ittak, ropogós péksüteményt fogyasztottak, szabadságuk érzékelhető volt, illata volt. A rengeteg autó, ahogy piros jelzésnél összeterlódott, és zöldre, mint karmester intésére, pontosan tovarobajlott. Nem vagyok fejfájós alkat, életemben alig kínzott ez a baj, de az első bécsi percek során megfájdult a kobakom, és „fejfájdító” tablettára szorultam. A kirakatok megálásra és bámulatra készítették. Nem haladtunk, csak ha

olyan utcákba értünk, ahol nem voltak üzletek. Találgattuk, minden csoportban, valahány koponyában az forgott, kimondva-kimondatlanul: vajon mikor érzük el ezt az életformát, gondtalanságot, amely itt hol csodálattal, hol irigységgel töltött el? Mindenki jószolt, ki hosszabb, ki rövidebb időt gondolt, mondott, de a valóság mindnyájunkra alaposan rácáfolt, kibabrált velünk, mondhatom most, és cáfol makacsul, kitartóan, 2013-ban is, amint e sorokat írom.

Miféle hibát követhettem el az elkövetkező, már nem emlékszem, hány nap során, amelyet helyrehozni többé nem lehetett? Nem pillanatok alatt változtatta meg barátságunk lényegét (léteznek ilyen villámcsapásszerű kiábrándító pillanatok), de a kiábrándulás, folyamat lévén, ugye, időbe telik. Idő kellett, míg ki-derült, hogy nem osztom meg a barátommal azt, amim van. Csak magamra gondolva költöm a pénzemet, noha ő az én értetlenségem miatt maradt pénztelen. Tudtam, hogy meg kéne tennem. Felezés és slussz. Egy igaz barát így tesz, és elismerést sem vár érte. Képtelen voltam rá. Mint mindenkiben közülünk, bennem is tombolt a hosszan elnyomott fogyasztói étvágy. Mindmáig ez a világ érti legjobban, hogyan kell ezt az étvágyat felkelteni és ébren tartani, némelykor a józan ész bomlásáig csigázni. Ahogy bandukolt ott mellettem, míg én egyszer az életben a prímét vittem társaságában! A birtokos prímjét a nincstelennel szemben. Kis alamizsnákat persze hullattam neki, míg magam eszeveszetten vásároltam. Eszeveszetten, igen. Mindenféle marhaságot, szükségtelen bővít „beszákoltam”. Ő meg csak jött mellettem, részt vett, tanácsokkal is szolgált ámokfutásomban. Jó barátként viselkedett továbbra is, de érezhető volt, fizikailag érezhető, ahogyan távolodik tőlem, kiábrándul, leépül benne, ami szép és harmonikus volt. Roncsteleppé vált a barátságunk. Még nagyon megkívánt egy olcsó, pofás kis hátizsákot. Darab ideig lebeszéltem, de vadul ragaszkodott hozzá, mint valami utolsó, döntő próbatételhez. Nem kellett neki a hátizsák, a gesztus kellett volna. Aztán odaadtam neki (túl későn) a pénzt, övé lett a műanyag hátizsák, amely nem is kellett neki. Úgy tett, mint aki elégedett, de én... ahogyan korszerűen mondja a nagyvárosi szleng, már „le voltam írva”. Tudtam, és mindent tudott ő is. Láta, felmérte, ahogyan kinlódok, és mégis kitartok hibás döntésem mellett. Rettentően túlbecsülöm a vásárolható holmit. (Bine, domnule, bine! – mondta olyankor, ha igazán neheztelt, mivel Borból szabadulván pár hónapot Bukarestben töltött. És ezt úgy mondta, hogy mindent kifejezett vele. Elhiszik, hogy meggyőzően csinálta?)

És ennyi volt. Mohóság, kapzsiság, amely addig rejtve (mivel nem volt alkalmam mutatkozni) élt bennem, kitört, tért nyert, és megsemmisítette, ami életemben a legbecesebb dolgok közé tartozott. Attól kezdve még mindig, de már csak jóban voltunk. És csöppet sem vigasztal, hogy noha új barátok után nézett, nemigen talált, mint ahogyan magam sem, pedig ezután még sok esztendő eltelt, és most már nincs is közöttünk, hogy egyszer úgy igazán el tudjam neki mondani mindazt, amiről itt és most beszélek, amit mindhalálig bánok és szégyellek.

„Soha el nem jegyezte magát”

Sorom a Nemzetinél lassan kitelt. Major direktorral olykor összefutotunk, és bizony „kisütöttük” egymást. Ez a jelenség mindent kifejezett jelenről és jövőről. Nem voltam az ő embere, csak azért tartott meg szerény státusomban, mivel Gellért Endre, mindenkinél többre becsült tanárom, a színház főrendezője kedvelt, és mellettem állt. Kálmán György pályája, igaz örömmre, csak feljebb és feljebb ívelt. Egyszer, régebben, megmondta: „Én nem veled vetélkedem, tévedsz. Gábor Miklós, Kállai, Sinkovits Imre az én vetélytársaim!”

A Körúton bandukoltunk a Blaha Lujza tér felé, mikor ezt mondta, én bután mosolyogtam, de tudtam, hogy személyemet illetően igaza van. Viszont hogy Gábor Miklós és a többiek? Mindegy. Ezzel egy pillanat alatt elintézte, hogy veled versengeni még álmomban se próbáljak. És bár akkor még messze járt a realitástól, tanúja lettem, amint később, és főleg akkor, mikor már nem ugyanazon földél alatt dolgoztunk, nagyralátó kijelentése realitássá válik, beteljesedik. Olyan sikeres volt, olyan magasra értékelték! Érthetetlen és megmagyarázhatatlan, hogy annyira, de annyira feledve van. (Igen, a színészsors már ilyen, de ez esetben a mérték az, ami megzavar, ellenkezésre, írásra késztet.)

'55 késő telén a Pécsi Nemzeti Színház bemutatta első drámáját, a *Columbust*, amely vegyes fogadtatása ellenére, mondhatom, sikert aratott. A műfaji váltás előzménye a munkára, sikerre való teljes kiéhezett-ségem volt. Sorjáztak a bemutatók, és egyikben sem kellettem. A nekem szánt fonnyadt munkák csak arra voltak jók, hogy alkalmatlanságomat bizonyítsák. Kezdtett híre menni, hogy velem problémák vannak. A sajtó ezt még nem tudta, néha-néha dicsért, de a szakmai leértékelés ettől nem változott. Egy harmatos színdarab olvasópróbája a Nemzeti házi színpadán rávezetett, nem, -taszított, hogy magam is próbálkozzam darab írásával, és megtettem. Addigi szürkeségem kicsit átszínésedett a bemutató ígéretétől. Téma lettem, rémséges színházi interjúk alanya, a népszerűség határáig sodródtam. György mindebben baráthoz illően viselkedett. Részt vett, tódított, és legfőképpen szorongott egy picit, hogy beelőzhetem. Vagy meg. Biztatott, hogy „rajta, előre! (de ne nagyon)”. Lelekésésébe némi fékező hajlam is keveredett. Indokolatlan volt. Amilyen tökéletesen ismerte a színházi terepet, olyan kevésbé volt járatos a tollforgatók iszapbirkózásában, amely rám várt.

Én réges-rég nem gondoltam, hogy bármely téren is versengjek vele, de ő ebben élt. A „ki hol tart?” kérdés erősen foglalkoztatta, a teljes színházi síkon észben tartotta, finom kis húzásokat eszközölt, nem sajnált rájuk időt, fáradságot. Haladt, és visszafogott másokat, a szakma soha írásban le nem fektetett törvényei, jobban mondva szabályai szerint. Első pillanattól fogva tudta, hogy a művészet egyik ága sem elvont küzdés, hanem ember ember elleni, gyomoridegességgel és sok alakoskodással járó viaskodás. Akik a csúcsokról mosolyognak le a kapaszkodókra, azoknak bizony előbb meg kellett mászniuk a hegyet. Kálmán nem röstellte a „te szar, ha nem volnál akkora zseni” jellegű Molnár Ferenc-i technikákat alkalmazni. És még sok minden mást is, amire jómagam képtelen lettem volna, és ha megpróbálom, hamisan, hiteltelenül hangzott volna. Tőle szerénykedő mosolygással fogadták. Szakmai népszerűsége kivételes, tanácsait kérték, megszívlelték. Az idő múlásával egyre inkább. Néha rejtélyes modorban nyilatkozott meg, utána kellett gondolni, mit is sugallt, de mindig megérte. Szakmailag tévedhetetlennek tűnt. Bármelyik színházba látogatott el vendégként, próbára, mondjuk, csoportosulás támadt körülötte. Hisz a színészberek egyik legnagyobb fájdalma, hogy csak ritkán hallanak magukról szakmailag mérvadót. Halkan beszélt, szuggesztíven, csuda, hogy mi mindent észrevett a színpadon történekből. És akkoriban már kiegyezett helyzetével. Nem osztogatott cvikipuszikat a környezőknak, vagy ha mégis, merő nosztalgia volt.

A színháziak, a szakma volt a családja. Soha el nem jegyezte magát. A bonyolult, kívülállónak felfoghatatlan kapcsolatokban érezte magát jól, illetve rosszul, mikor szenvedni támadt kedve. Ha az ügy, a kapcsolat egyszerűnek ígérkezett, hát addig bonyolította, míg végül foghatta fejét, és

jóízűeket gyötrődhetett. Ha én, olykor, átláttam ilyesfajta mesterkedésén, vadul tiltakozott. Ragaszkodott mélységes boldogtalansága őszinte voltához. Roppant színesen tudott boldogtalan lenni. Szerelmi bánatba esni, amikor nem is volt szerelmes, és bánatos még annyira sem. Legrosszabbul, már-már neveltségesen adta elő ezt az állapotot, de úgy kellett tennem, mintha nem látnék át rajta, mintha komolyan venném maga gubancolta fájdalmait. Színházi modorban sértődött meg, ha nagy néha szörmen-

tén érzékeltetem, hogy talán nem is olyan húsba vágóan igaz, amit előad. Gyorsan múló sértődések voltak, de ezeket is szerette, és majd mindig ugyanazokkal a szavakkal és égnek forduló pupillákkal roszszallta, hogy „legjobb barátom, és nem ért meg!”. Akadtak persze valóban zűrös helyzetei. Azokat becsben tartotta, akár valami talált kincset. Egy családrobbantásos, bonyolult szerelme igaz voltában is ezért találtam kételkednivalót, de nem cáfoltam, mivel nem akartam még erősebb bizonyításra kényszeríteni. (Különben sem járhatott a szám, mivel akkorra már túlságosan eltávolodtunk egymástól.) Ma már azt hiszem, az érintett asszony természetéből, értékéből kiindulva érzem, hogy az kivételesen nem valami „belelovalós játék”, hanem igazi dolog volt

Színházon kívül nem az irodalom vagy más hasonló nyavalyák érdekelték. Szenvedélyes nőcsábász volt. Pazarul értette, hogyan kell az úgynevezett „gyengébb nemet” megközelíteni és meghódítani, dúlni közöttük és fel-dúlni őket. A lélek (nevezzük nevén: a lelkizés) belekavarása nélkül a legalpárabb, röpké kalandba sem bocsátkozott. Ő diktálta a stílust, ő lépett ki az ügyből, lehetőleg a legkevésbé érthető, váratlan pillanatban. Csak. Mivel az akkor egy pillanat volt, és neki az egész ügynél többet ért. Egy színész-szeni a köznapok középfajú drámái-

Endrére rakta minden tétjét. Nem könnyű vázlatosan beszélni róla. Major Tamás pozíciója a legfelső pártkörökben meginogván (túl sok a komédia, a beválatlan ígéret, a színház forrong stb.), Révai főelvtárs Gellért Endrét kínálta meg az igazgatói székkal. Ő visszautasította e posztot, védte főnökét, hibának vélte ilyen színes, képességes valaki leváltását. Érvei hatottak, a helycserére nem került sor. Major azonban pusztá jelölését sem bocsátotta meg neki. Elvégre azt bármikor megismételhetik, és különben is. A kisebb, addig nyögve nyelős feladatokkal küzdő második rendezőt, Martont kezdte erősíteni, aminek logikus következménye Gellért gyengítése volt. (Erősítés a színházban: valaki érdekében folytatott manipuláció, pofásabb feladatok, kedvezőbb sajtó, megnyilatkozás gyakori lehetősége.) Bonyodalmak és később tragikus fordulatok követték egymást, de most Kálmán Györgyről lévén szó, ezeket nem részletezem. Ő minden erejével, képességével Marton szekere tölta, mivel ilyenkor bezörögnek a szekerek, és

BALRA:
A Lédában (1965)

KÖZÉPEN:
A Marat halálában
(1966) Sinkovits
Imrével

JOBBRA:
A bűnbeesés után
(1967) Váradi
Hédivel

MTI - Keleti Eva
felvételei

ban tett gyorsan múló, jelentéktelen kísérleteket. Azért élt volna, azért viselkedett így, mivel keservesen utálta az unalmat, és nem állta, ha vele órákig nem történik semmi? Vagy sem mire sem tartotta a színjátszás nélkül töltött időt? Az álom órái, no jó, rendben... de amint a szemét kinyitotta, kezdődött, azaz folytatódott a darab, egyszerre több is. Játszott és játszott.

A házasságtól (kötöttségtől) való viszonyát jól fejezte ki, amit négyesben sétáló házaspárokra (két csevegő férfi elől, a két asszony csacsogva mögöttük) ilyenkor mindig elmondott: „Sikerült megnyerni a hölgyeket?” – kérdezte epésen.

Major - Gellért - Marton

A nemzeti színházi színpadon kívüli drámájában a három jelentős szereplő közül a leggyengébb mellé állt. Marton

azokat bizony tolni kell (nem lebecsülendő szolidaritását Marton nagy szerepekkel viszonzotta). Tamásunk vígan vágta a fát maga alatt, és sikerült Gellértet – némi túlzással és csak képletesen mondom – a sírba gyengítenie, önmagát pedig végleg megbuktatnia. Marton Endre lett rövid időre a király... pardon, az Igazgató, és Kálmán György az ő első, vezető színésze... Erről ennyi elég. Mire a dolgok idáig jutottak, én már nem voltam a közelben.

Györgyünk szemében Gellért Endre jóvátehetetlen vétke, hogy nem bízott benne eléggé. Egykori növendékét kedvelte, nagyra tartotta, de vezető főszerepet nem nagyon adott neki. Kálmánnal ilyen nem lehetett büntetlenül tenni. Megérezte Gellért süllyedését, Marton rövid, de számára hasznos csillogását. Húzásai, amennyire én követni tudtam, diszkrétan és finoman történtek. Mindent úgy állított, hogy cáfolható legyen. Mindezt *Manézs* című drámámban írtam le, egy színdarabban, mivel hogy ez valódi dráma volt. Részletes és persze analitikus feldolgozást érdemlő történet.

A filmvászon nem igazán kedvezett színészi habitusának. Fájlalta. Fájlalhatta is, mivel az áhított népszerűséghez közelebb vitt a gyenge filmekben való főszereplés, mint magasrendűen elővezetett színpadi szerepek sora. Nyílt volna alkalmá, hogy a filmesek rákapjanak, vágyaival, ismétlem, egybeesett volna a „filmsztárság”. Rosszabb mozi-darabok is tettek ismertté színészeket, mint azok, amelyekben ő fő-

szerepelt, de egyszerűen: nem volt sikeres. Színpadi közvetlenségéről az ember azt képzelte volna, beteljesíti a filmrendezők álmait a nem teátrális színészlől. Közvetlensége azonban a vásznon nem működött. Jelentékenységének, amitől a nézőtér az angyalok jelenlétének áhítata támad, nem volt nyoma. Igaz, hogy gyenge, az angyalokat kifejezetten elriasztó mozikban mutatkozott. Nem volt errefelé valami nagy választék forgatókönyvekben emberemlékezet óta. Ha jobbak is azok a könyvek, ő tudta-e volna bennük hozni magát? Elgondolkodom az okán. Régebben egyszerűen tudomásul vettem, mint ahogyan ő tette, érezte, hogy idegen, számára nem rokonszenves terepen mozog. Talán a munka szaggatottsága miatt, ahogyan a filmnek minden esetben készülnie kell? Nem tud kibontakozni az a folyamatosság, azok a ritmusok, amelyeket színpadon alkalmazott, nagyszerűen pedig. A szünetek nem az ő csöndjei voltak, a tempók nem az ő tempói. Valamiképpen mindig éreztem rajta a fanyalgást, hogy ez nem művészet, hanem egy penzum, amit teljesíteni kell, és tőle ne várja senki, hogy majd örömet leli ebben. Nem volt cserkész, akin meglátsszik a sikeres teljesítés visszajelzése. Az ellenkezője látszott, és nem mindig akarata ellenére. Én úgy emlékszem rá, mint aki teljesít, de magában tudja, és fogalma sincs, hogy ez látszik rajta. Nem jutott el azokba a mélységekbe és magasságokba, ahová a színpadon mindig eljutott. Ha őt kérdezte az ember, bukott-e már meg valamelyik szerepében, találmra mondott volna valamit, de ez nem lett volna igaz. Attól fogva, hogy mint főiskolás egy székkal rohant be a színpadra első szereplése alkalmával (Molière *Tudós nőkjében*), színházban mindig jó volt, vagy jobb, vagy felejthetetlen.

Így aztán a mozi lassan elmaradt témáink közül, ő is a moziból. Nem látta értelmét, talán ereje sem maradt volna, hogy a hazai mozi intrika dzsungelében is eredményesen harcoljon.

Pathelin mester

A színház, „elheverőinek” szilveszteri békítésére, műsorra tűzte a *Pathelin mestert*, ezt a középkori verses játékot, amely Magyarországon még soha sikert nem aratott, keményebben szólva: megbukott. Jelentős színészek, amatőr színjátékosok, olyan nagyon sok kísérlet nem történt, de a darabbal, hiába remekmű a maga nemében, egyszerűen nem bírtak. Sem az időnként kísérletező kedvű, legügyesebb játékosok, sem a profik, akik már a híre miatt is utálták. (Ha olykor nekidurálták magukat, jó vége sohasem lett.) Nos, Kálmán György... mennyit beszéltem már róla anélkül, hogy elementáris humorát említettem volna! Hisz már emlékezetes vizsgaelőadásán, a Molière kínálta apaszerepben fergeteges kacagás kísérte minden mozzanatát. Ezt várták tőle ebben az esetben is, kétségkívül joggal, alappal, de ebben a kérdésben sohasem lettünk okosabbak, soha nem tudtuk meg, mennyire tudná eljátszani, végre megdöntve a szabálytalan hosszúságú (mert rövid) darab bukássorozatát. (E szokatlan rövidség is a kudarcok oka lett volna? Azt hiszem. Akkoriban még a hosszú, gyakran tizenegy, azaz huszonhárom órákor végződő darabok divatja járta.)

A színház a frissen végző rendezőhallgató, Kazimir Károly vizsgájának szánta az előadást. Jelentősebb művészeiből Kálmán Györgyre bízta a főszerepet. No hiszen. Kazimir nem bánta, hogy félig-meddig leértékelt portéka a szereposztás, hisz ott volt az ász, aki minden elődjét túl fogja játszani, és a sikeres vizsgát önmagában is biztosítani képes. Történt pedig, hogy ugyanez a Kazimir valamikor a pesti éjszakában azt a meggondolatlanúságot követte el, hogy lebeszélte Gyuri egyik bonyolult szakításoktól és egyéb fordulatoktól zavart szerelmét a kapcsolat folytatásáról, magáról Gyuriról, aki csak ellöki, visszarántja, bolondulásig hajszolja, éjszaka felzavarja, és balladai stílusban ad neki szerenádöt, vagyis vall és érvel, de elég! Károly balszerencséjére mindez kitudódott. Ráadásul a lány hallgatott Károlyra, és megkötötte magát. Barátom mit se szólt, de aki igazán ismerte, tudta, hogy a dolgot nem hagyja annyiban.

Károly a darab szokatlan és lehangoló rövidségét előjátékkal kívánta kiküszöbölni. A jó tollú Hubay Miklós drámaíró polihisztornál rendelt előjátékot. Miután a *Pathelin mesterben* a színház történet során először szerepel a színen ágy, abban egyeztek meg, hogy az előjáték az ágy színpadtörténeti szerepéről szóljon. Talán jó ötlet lett volna, ha abban az ágyban nem egy ravasz adós tettei magát betegnek, hanem valami mozgalmasabb történik. Így azonban bő lére eresztett értekezés készült erről az izgalmas helyről. Az első próbák egyébről sem szóltak, mint hogy az előjáték hosszú és száraz, nem a drámaíró. hanem a polihisztor fabrikálta. És félelmetesen pontos adatok nyüzsögnek benne, olykor viszont mintha humorizálás akarná feledtetni az aszú szárazságot. Mondhatatlan volt, és mindenki utálta. Húztunk, és még többet húztunk, hiszen az előjáték hosszabbra sikerült magánál a darabnál, Miklós polihisztor oly derekas munkát végzett. Bemutattuk neki saját nyomorúságos változatunkat. Kálmán a humorosnak szánt részeknél megengedte magának, hogy ilyenkor a nézőtér felé fordult, és két ujjával jelezve, mutatva mindannyiszor azt mondta: „Kis poén!” Még véget sem ért a mű prezentálása, amikor a különben is sértődős Hubay halálra sértve elrohant, és nem is láttuk többé. Vele együtt az előjáték is eltűnt. Maradt maga a hihetetlenül nehéz darab, ezt még nem említettem. Kísérő darab hiánya pedig fokozta a bukás veszélyét.

Kazimir mindenféle, akkoriban modernnek számító elemmel akarta fűszerezni az estét. Nézőtéri járásokat iktatott be, Gyurit az egyik földszinti páholy mellvédjére ültette, különösebb indok nélkül. Barátunk a látszat kedvéért vitatkozott kicsit, aztán engedett. Major direktor, hogy a kavarási nagyobb legyen, fizetésemelést ígért Suka Sándornak, aki a rászédett kereskedő szerepét alakította. Ő átszellemült az ígértől, rettenetes iparkodása is csak zavart keltett. Én kopasz párórával játszottam a bírót, hitem szerint gyengén, közepesen. Károly azonban inkább úgynevezett megoldásokkal kísérletezett, semmiféle színpadi igazságra, színészek vezetésére törekedni ideje sem jutott. Kálmán korrekt volt, nem lelkesedett (de azt színpadi munka során máskor se nagyon tette), közepes szereptudással, talán kissé kishitűen végezte dolgát.

MTI - Keleti Éva

FENT:
Szerelmem, Elektra (1968)
Berek Katival

JOBBRA:
Az a szép fényes nap (1976)
Kállai Ferencsel

Szilveszterkor aztán ütött a boszszú órája. Gyuri minden megbeszélte instrukciót követett, éppen csak azt közvetítette róluk: szemenszedett marhaságok. Pathelin bejövetelét a nézőtéri nénik megakadályozták. Állt a színpad. Az előcsarnokból hangos kiáltás hallatszott. A nézőtériek kiválóan oldották meg a (Gyurival alaposan megbeszélte, de természetesen egyszer sem próbált) feladatot. Végül mégiscsak beküzdötte magát, amikor már (a közönséget kivéve) mindenki zihált a röhögéstől. A páholy peremére is felült, mondta a szöveget, majd hirtelen az ott helyet foglaló nézők ölébe hullt. A színház akkori konstrukciója szerint megint egy üres perc következett, amíg barátunk a páholyból a színpadra ért.

A legrutinosabb színész idegzete is feszültebb a színen a köznapinál. Ezért nevetetik meg egymást könnyen, ha ez a szándékuk, a hírhedt nagy nevetetők (voltak ilyenek szép számmal). Így aztán közölünk csak Suka Sándor nem nevetett, küzdött a direktori fizetésemelésért. Ő annyira begőzölt, hogy nem is vette

észre a kibontakozó botrányt. Monológjára készült, amely majd bizonyítja fényes képességeit (jó színész volt különben). György barátom eközben mondta a szöveget, gusztustalankodott: az ágy mellé tett lavórt maga alá húzta, és Sukával váltott párbeszéde közben úgy tett, mint aki szükségét végzi. Ezen így elmondva nem, csak akkor és ott lehetett röhögni, de nem állhattuk meg, mivel Kálmán nagy bravúrral mondta és kontrázta meg egyidejűleg a verses szöveget. A szórakozni vágyó közönség azt hitte: megőrültünk. Amikor a kámzsát fejemről levettem, és tök kopaszon mutatkoztam (a tárgyalási jelenetben), egyedül én röhögtem, de annyira, hogy megszólalni is alig bírtam. Gyuri elcsente bírói kalapácsomat, és anélkül, hogy a szövegen vagy tempón változtatott volna, azt jelezte, hogy a foga fáj, és minden szereplőnek kínálta a szerszámot: ugyan ütné ki már azt a rakoncátlan fogat. Amikor Sándor, a kereskedő látta, hogy nem jut pénzéhez, egy nagyobb szövegdarabba ölte minden erejét, keservét, végszó kimondása után nyomban elájult (rögtönzött, vagy a kétségbeesés tette, máig se tudom).

A hangos botrányt valahogy mégis megúsztuk, a közönség zavarodottan hagyta el a mai Katona József Színházat. Kazimir Károly rendező pedig

MTI - Keleti Éva

elég okos volt ahhoz, hogy kitalálja, miért kapta ezt a fajta pályaindítót. A direktor komolyan nem vehető fegyelmet indított ellenünk. (Szerintem ismerte az egész dolog hátterét.) Ezzel kivette mindazt az ügyből, ami szín, zamat még benne maradt. Megdorgált bennünket, a *Pathelin mester* pedig továbbra sem lett ajánlott darab, habár mi, kicsit rossz lelkiismerettel, pompásan mulattunk, igaz, nem a darabon, hanem tulajdon bornírtságunkon.

Még főiskolás korunkban előfordult, hogy Kálmánt rossz következmények fenyegették kispolgári nézetei és magatartása miatt. A „ne holnap menjünk, hanem rögtön” jellegű megnyilvánulások nem hatottak többé.

Állást kellett foglalnia egyik-másik kérdésben, és ő megtette. Minden második szavával cáfolta az előzőt. Olyan zavart keltett a figyelő bizottságokban, hogy nem tudtak mit kezdeni vele. Helytelenített, de egyúttal megértést is tanúsított, cáfolta állításait, majd megcáfolta cáfolatait, nem volt ember, aki el tudta volna dönteni, hogy hát most mi is voltaképpen az álláspontja. Váratlanul kapta az átvitt értelemben pofonnak nevezhető összegezést az iskolát uraló diákbizottságtól. Valamilyen ügyben, ahol abszolút mellékszereplő volt, a bizottság „ügyésze” a következő mondatot szőtte „vádbeszédébe”: „Még az olyan rohadt kispolgári elemeket, mint Kálmán György, igen, még azokat is felháborította...” stb. György elsápadt (mindig kissé sápadt volt, de most megmutatkozott, hogy tovább sápadni is képes), és többé nem iparkodott a forradalmi ifjú szerepére. Szakmai kiválósága hamarosan megváltotta a politikai mimikri kényszerétől.

Mit tudok róla még, ami fontos, és idekíváncozik?

Kesztyűsinas korában (kitanulta a szakmát) a villanyoson tujázott. A „tujázás” gyakori tevékenység volt, félig játék, félig potyautazás. A villanyosok végében (hátluján), az ütközőn elég kényelmes helye volt a „tujázónak”. A kalauzok, hivatalos személyek természetesen ellenségei voltak ennek a nem is veszélytelen műfajnak. Györgyöt azonban nem intő szó, nem gombaság érte egy ilyen alkalommal. Valami több, valami rosszabb. A kalauz megnyitotta a jármű hátsó ablakát, a fiú észlelte, és felpillantott. Abban a pillanatban olyan inzultus érte, amit teljes életére megjegyzett, sőt, mondhatom: ami teljes életére kihatott. Arcul köpték. A kalauz így torolta meg vétségét. Akkor örökre eltűnt a villanyosok hátlujáról. Talán nem erőltetett magyarázat, hogy akkor jött rá: „hátluj” lenni sebezhető pozíció, gyerünk csak előre, előbbre, és hogyan muszáj, átvitt értelemben, mi köpjünk a haszontalan potyautasokra.

Rembrandt

Barátságunk bonyolultsága *Rembrandt* című drámám nemzeti színházi bemutatója körül mutatkozott meg teljes valójában. A darabot az állítólag már beteg Gellért Endre rendezte. Az olvasópróbán, amely minden darab első „előadása”, taps fogadta a drámát. Hatása alá kerültek. Nem tudnám megmondani, hányadik próba körül, elég hamar, rossz hírek kezdtek járni. A darab nem hagyja magát rendezni, Gellért nem találja a kulcsot, amelyre a szerkezet jár. Kálmán kétségbeesetten rohángált föl s alá a házban, mentette a darabot. És talán nem is tudatosan, de a pánik fokozásával sírját is ásta. Micsoda darab az olyan, amit menteni kell? Magam, akaratom ellenére, részt vettem a próbákon, láttam bizony hamar, hogy csikorog az alkotmány. Hol Németh László szépséges mondataival keltem hasztalan versenyre, hol nyavalygós romantikába tévedtem. Aztán *Peer Gynt* ihlette jelenetet is erőltettem a darabba. És amikor a bemutatón, amely-

nek különösen nagy protokollja volt, a Rembrandtot kiválóan játszó Bessenyei Ferenc azt mondja az *Éjjeli őrjárat* fanyalgó, néhol haragos fogadtatására: „Lehet, hogy ez a munkám megbukott?”, darabom sorsára utaló jóslatnak tekintetem. Nem rólam szól ez az írás, de muszáj ideírnom: a darabbal egyértelműen kimondtam, hogy egy embernek egy egész párttal szemben igaza lehet. A Párt nem tévedhetetlen, sőt, gyakorta vak, akármilyen jó koponyák tömörüljenek is benne (egyébként ritkán teszik). A karzat vette jelzéseimet, hiszen Bessenyei a proscéniumig előrelépdelve mondta a kényes, veszélyes mondatokat. Az első hat-nyolc sor protokollja nem is tapsolt. Kaptam hideget, meleget, persze hogy értették, hisz közérthetően írtam. Gellért Endre nemsokára eltávozott. Én, nem utoljára, irodalmi szeppekut követtem el. Nem kellett a József Attila-darabomig várnom, tulajdonképpen ezzel a darabbal kezdtem kiírni-rekeszteni magamat a magyar irodalomból. A hely szokásai szerint akadt (gyenge) védelem, amelyet a támadások heve elolvasztott, cseppfolyóssá tett. Hogy jön ide Kálmán? Még mindig tartott tőle, hogy nagy kiugrás lesz a részem, fontosabbá válhatok nála. Hamar átlátta, hogy nincs mitől félnie. Sebktöző szerre hamarabb lesz szükségem, semmint hogy ragyogó pofával mennyibe menjek, és mikrofonba pofázzam, hogyan is készítettem ezt a nagyszerűséget.

A *Rembrandt* különben néhány jelenet kivételével gyenge darab.

A megtört barátság egyébként '58-ban, a bemutató után ért láthatóan is véget. Gellért híveit Major Tamás nagyokat hápogva tette ki a Nemzeti Színházból (szelmes volt az *á* hangzóba, azokat hápogta). „A Faluszínház dramaturgiájának erősítésre van szüksége, hozzájárultam, átadom magat!” – szölt, és átadott.

Amikor néhány nap múlva barátomat akartam meglátogatni, a fatökű portás nem engedett be, mondván (és még igaza is volt), „Gosztonyi úr már nem tag itten minálunk”. Kálmán persze intézkedett, bemehettem. Csakhogy a beszélgetés akadozott, még kicsit fals is volt, mivel mindketten tudtuk, hogy ennek itt, most vége van. E procedúrát a továbbiak során sosem ismételt meg. Egyébként ha a színháziakat, akár sztárokat, akár segédszínészeket, nem köti össze a hely, a munka, akkor (kevés kivétellel) amúgy is lehetetlen találkozniuk, a kapcsolatot tovább folytatniuk. Ritkaság az olyan kapcsolat, amely ezt a próbát kiállja. A figyelmes olvasó biztosan kitalálta: Kálmán nem is nagyon akarta, hogy én hozzá bejárjak. Új barátok vették körül, új csatákat vívott, új nőket szédített, és remekelt, ha új szerepet kapott. Márpedig kapott. Nem volt kedvem a „megunt”, „egykori” jelzőkre. Én is lemondtam róla. Ha akkor a bécsi úton igaz barátként viselkedem..., biztosan nem így történik. De így történt. Sajnálom, de jóvátenni nem tudom.

2013. június 22.